

שעור ט: מקומו של נר חנוכה

שבת כ"א ע"ב

הלכה פשוטה ופסוקה היא שמקום הדלקתו של נר חנוכה הוא על הפתח מבחוץ. ורק בשעת הסכנה מדליקים בפנים. כבר הראשונים תמחו על כך, שלמרות שאין סכנה מוחשית נהגו להדליק בפנים. הדיון בשאלה מדוע התפשט ההיתר להדליק בפנים, והאם יש לשוב להדליק בחוץ עם השתנות הנסיבות, חורג מהגבולות הצרים של השאלה המעשית וחושף תפיסות עולם מהותיות בדבר תולדות ההלכה והיחס שבין הגות למעשה.

עיקרי השעור¹

בין הלכה לנוהג המצוי: ההלכה הפסוקה היא שיש להדליק נר חנוכה על הפתח מבחוץ, ורק בעת הסכנה מותר להדליק בתוך הבית. למעשה, נהגו דורות רבים להדליק בתוך הבית גם בהעדר סכנה והוצעו לכך צידוקים רבים, המשקפים גישות שונות להלכה, מנהג והגות.

מקורו של נר חנוכה – עיון חוזר בברייתא: מן הברייתא הראשונית עולה שמצות ההדלקה העיקרית היא אמנם בחוץ, אבל אין זה תנאי בקיום המצוה, וגם בהדלקה בפנים יוצאים ידי חובה. הברייתא אינה מסבירה מה טעם ההדלקה בחוץ. **חשיבותו של הפתח – שתי גישות:** שתי גישות עיקריות להסבר חובת ההדלקה על הפתח. האחת – שהדלקה לחוץ יש בה בחינת פרסום הנס. למרות שזו הגישה הידועה והמוכרת יותר, נראה שהגישה העיקרית העולה מן הגמרא וממקורות אחרים היא שיש ערך עצמי, סמלי, להדלקה על הפתח ואין הוא כרוך דווקא בהארה לחוץ ופרסום הנס. לפיכך, גם כשמדליקים בפנים, יש שנוהגים להדליק על פתח פנימי של הבית.

פרסומי ניסא: פרסום הנס אינו מושג דווקא בהראות הנר לרבים. המושג פרסום הנס טעון משמעויות נוספות, ויתכן שהוא מתקיים גם אם רק המדליק רואה את הנר. יש ממד של פרסום הנס בעצם קיום המצוה ואזכורו של הנס על ידי רבים מדי שנה ושנה, בכל בית בישראל.

פתח הבית ופתח החצר: רש"י ותוספות נחלקו אם המצוה היא להדליק בפתח הבית הפונה לחצר, או בפתח החצר הפונה לרשות הרבים. שיטת רש"י יכולה להיות מוסברת בכך שבעיניו עיקר ההדלקה אינו בפרסום לרבים שמושג בהדלקה בפתח החצר לרשות הרבים, אלא בהדלקה בפתח הבית, גם אם לפניו יש חצר.

מקום ההדלקה בפנים: קיימת מחלוקת, אם כאשר מדליקים בפנים, יש חשיבות להדליק על הפתח או שבמקרה כזה אין מקום מחייב בתוך הבית. מסתבר, שהמחלוקת תלויה בשאלה אם ההדלקה על הפתח שלחוץ היא לשם פרסום הנס והארת החוץ, או שעניינה דווקא בפתח, וזה מתקיים גם בפתח שבין חדרים בתוך הבית.

הטעמים המעשיים להדלקה בפנים ודחייתם: הראשונים והאחרונים מנו טעמים שונים להדלקה בפנים – משיקולים מעשיים. חשש מגנבים ומנכרים, בעית הרוחות והקור. לכל הבעיות הללו ניתן להציע פתרונות מעשיים, שמאפשרים הדלקה בתנאים אלו ולכן קשה לקבל שהנימוקים הללו הם הסיבות המהותיות לנוהג להדליק בפנים.

ביטול גמור של חובת ההדלקה בחוץ: פתרון עקרוני מחדש שהציע הדבר-היושע: מאז הסכנה בטלה החובה להדליק בחוץ בכלל, ומני אז לא קיים עוד חיוב להדליק בחוץ, והמדליק בחוץ לא יצא ידי חובתו! דעה זו מכילה הנחה מהפכנית לגבי היחס שבין מנהג, תקנה והלכה, ולא נתקבלה להלכה.

הפתרון של "מנחת יצחק": גם הרי"י וייס, התקשה לקבל את הקשיים המעשיים כצידוק להיתר להדליק בפנים. לכן הציע פתרון רעיוני-אידיאולוגי, הגורס שבזמן הזה, כאשר החוץ עוין לתורה, ומלא ב"לצים", הרי זו שעה שאין ראוי להדליק בה בחוץ.

"יפוצו מעינותיך חוצה" העמדה החסידית המהופכת לזו של ה"מנחת יצחק" היא שיש לפעול להפצת אור התורה בחוץ, ובייחוד בחנוכה, החג שנועד להזכיר את המלחמה והמאבק לשמירת הקדושה והתורה מול אויב עוין ומתנכל. התפשטות המנהג להדליק נרות בחוץ בירושלים ובארץ ישראל כולה בעת החדשה, מעידה על התעצמות כוחה של תורה ושל הגאווה היהודית והלאומית בדור האחרון, דור של ישועה וגאולה.

¹ גירסה קודמת של שעור זה התפרסמה כמאמר בכתב העת גרנות (בטאון בית המדרש לנשים בבית מורשה), תחת הכותרת: "פנים וחוץ – על מיקומו של נר חנוכה ו"יפוצו מעינותיך חוצה". (גרנות ב', תשס"ב עמ' 9 – 29)

א. בין הלכה לנוהג המצוי

ההלכה בנוגע למיקומו של נר חנוכה נאמרה בברייתא בצורה פשוטה שאינה משתמעת לשתי פנים: תנו רבנן: נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעלייה - מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים. ובשעת הסכנה - מניחה על שלחנו, ודיו.²

וכך נפסק להלכה על ידי כל הפוסקים.

הבעיה שתעמוד במרכז דיונונו היא, שמימי הראשונים לא נהגו היהודים באירופה להדליק נר חנוכה בחוץ, גם כאשר לא היתה כל סכנה בכך. ראשונים ואחרונים תהו מדוע אין מדליקים נר חנוכה בחוץ, כהלכה. כלשונו של בעל ה"אור זרוע":

והאידיא דליכא סכנה לא ידענא מאי טעמא אין אנו מדליקין בחצירות.³

אולם לא פעלו באופן ממשי לעורר את הציבור לקיים את ההלכה כצורתה המקורית.

לראשונה, העיר על כך בעל ספר העיטור, בפרובנס, במאה השנים-עשרה, וכך כתב:

ת"ר נ"ח מצוה להניחו על פתח ביתו מבחוץ ואם היה דר בעלי' מניחו בחלון הסמוכה לר"ה ובשעת הסכנה מניחו על שלחנו ודיו. ואחר שנהגו על הסכנה נהגו ומי שיכול להניחה מבחוץ מניחה מבחוץ ואם לאו על פתחו. (הכונה – על פתחו מבפנים)⁴ בעל העיטור אינו מצדיק את התופעה, אלא מסביר אותה.⁵ ואין הוא מוחה כנגד המנהג שנשתרש, אלא שהוא מעודד את מי שיכול להניחה מבחוץ, לעשות כן.⁶

מאז, במשך כל הדורות, טרחו חכמים באירופה להצדיק את הנוהג הרווח שלא להדליק בחוץ. חלק מן הטעמים הם טעמים התלויים בבעיות חומריות: מזג האויר החורפי אינו מאפשר הדלקת נר בחוץ.⁷ חשש מפני גויים וגנבים.⁸ אבל הטעמים הללו דחוקים הם. שהרי יהודים דקדקו במצות סוכה באירופה, גם בימי סגריר ושלג, וגם כשבחוץ היו איזמים שונים ומשונים. אדרבה, הפולקלור היהודי האירופי משופע במעשיות נסים וגבורה על יהודים פשוטים ועל צדיקים גדולים שמסרו נפשם על קיום מצות סוכה ומצוות אחרות בתנאים קשים. והלא נר חנוכה קל בהרבה לקיימו מסוכה. פלא הוא, שכלל לא מוצאים מאמץ להחדרת ההדלקה בחוץ, אפילו אצל חסידים ואנשי מעשה, ואדרבה, נוהג רגיל ומקובל שאין מערערים עליו הוא שמדליקים בפנים. דבר זה מצריך, לענ"ד, טעם משמעותי יותר מאשר הצידוקים המעשיים של קור וגנבים. בכך יעסוק מאמר זה. דרך הילוכנו ננסה לברר משרשה את הלכת מיקומו של נר חנוכה. ובמסקנות דברינו, יתבאר הקשר שבין מיקומו של נר חנוכה לבין התפיסה הכללית של היחס בין הבית לבין החוץ, ואופני ההשפעה ההדדיים ביניהם.⁹

ב. מקומו של נר חנוכה – עיון חוזר בברייתא

בברייתא המובאת לעיל, זו הקובעת את הלכה מיקומו של נר חנוכה נזכרו שלש עדיפויות: א. מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ – היא הראשונה והעדיפה. ב. אם היה דר בעליה – מניחו בחלון הסמוך לרשות הרבים, זו העדיפות השניה, למי ש"אין לו מקום בחצרו להניחה שם" (לשון רש"י)¹⁰ ג. בשעת הסכנה מניחו על שלחנו ודיו.¹⁰ יש לשים לב לכך שלא מופיע בברייתא נימוק להדלקת הנר על הפתח. ההנחה הפשוטה, שהסיבה לחיוב ההדלקה על הפתח היא משום "פרסומי ניסא" איננה מופיעה בברייתא עצמה אלא רק בפירוש רש"י. להלן נרחיב נקודה זו. חידוש שני חשוב בברייתא הוא בהוראה להדליק על שלחנו בעת הסכנה. ההיתר שלא להדליק בחוץ בשעת הסכנה הוא מיותר, שהרי כל מצוה שאיננה מג' המצוות ש"יהרג ואל יעבור" אין חייבים לקיימה

² בבלי שבת כ"א ע"ב.

³ אור זרוע, ר' יצחק מוינא, אור זרוע ח"ב - הלכות חנוכה סימן שכג.

⁴ ספר העיטור - עשרת הדיברות הלכות חנוכה.

⁵ עי' מרדכי גלצר, "הדלקת נרות חנוכה בפנים שלא בשעת הסכנה", המעיין מו ב (תשסו) עמ' 46 - 47.

⁶ יתכן, שהעובדה הזאת קשורה לכך שהראשונים בפרובנס, כמו בצרפת, ראו במנהגי הקהילות שלהם סמכות מחייבת שאיננה נופלת מזו של ההלכה שבתלמוד, ונהגו להצדיקה ולקיימה. על התופעה הזאת באשכנז עמדו בהרחבה פרופ' חיים סולובייצ'יק, ופרופ' י. תא שמע במבוא לספרו: "מנהג אשכנז הקדמון", ועוד. הר"ח סולובייצ'יק הבחין בצורה ברורה בין עמדת האשכנזים המקיימת את המנהג לבין עמדת הספרדים הפוסקים כהלכה העולה מן התלמוד אף נגד המנהג. פרובנס, כרגיל, מצויה בין שני העולמות גם בדבר זה. על עמדתם של הפרובנסים ביחס למנהגי מקומם עי' מש"כ ר"י תא-שמע במאמרו "גדריו של ספר המאור על הלכות הרי"ף" שנתן המשפט העברי ה'. ושוב בספרו על ר' זרחיה הלוי, (ירושלים תשנ"ג) בפרק הרביעי. ולעומת זה ר"ח סולובייצ'יק, "הלכה כלכלה ודימוי עצמי", (ירושלים תשמ"ה) עמ' 111 - 112.

⁷ ערוך השלחן סי' תרע"א סעי' כ"ד.

⁸ רבינו ירוחם - תולדות אדם נתיב ט' דף ס"א ע"ב.

⁹ בסוגיית מיקומו של נר חנוכה עסק גם הרב פרופ' שפרבר ב"מנהגי ישראל" ח"ה, עמ' מג - מז.

¹⁰ מהי אותה סכנה שמדובר בה, עי' משה בנוביץ, "על שעות סכנה בארץ ישראל ובבבל", תרביץ ע"ד, א' (תשס"ה) עמ' 5 - 20.

בשעת סכנה, ולא טרחו לומר זאת בכל מקום. הסיבה שבגללה הברייתא מציינת זאת איננה ללמד על הפטור, אלא אדרבה, על האפשרות החיובית לקיים מצות נר חנוכה על שלחנו. אילו היה החיוב של הדלקת נר בחוץ או במקום הנראה לחוץ חיוב גמור, כתנאי במצוה, היינו אומרים שאם אי אפשר להדליק במקום הנראה לחוץ, לא על הפתח ולא בחלון, מפני הסכנה, אינו חייב להדליק על שלחנו. וגם אם ירצה להדליק לזכרון המצוה – אינו רשאי לברך. כמו בסוכה: אם אי אפשר לבנות סוכה תחת כיפת השמים – אין סוכה. משהורתה הברייתא להדליק "על שלחנו ודיו", למדנו שהדלקה על הפתח אינה תנאי הכרחי בנר חנוכה. נמצא, שהעיון בברייתת היסוד של מיקום נר חנוכה לימדנו שני חידושים: א. אין בברייתא טעם לחיוב ההדלקה בחוץ. ב. חיוב ההדלקה בחוץ אינו תנאי הכרחי למצוה, והיא יכולה להתקיים גם בפנים, בשעת הצורך.

ג. חשיבותו של הפתח – שתי גישות

מבואר בברייתא, שהעדיפות הראשונה היא להדליק על הפתח, ורק עדיפות שניה היא להדליק בחלון הפונה לרשות הרבים. והיא מיועדת למי ש"דר בעליה". מדיוק לשון הברייתא ניתן להבין, שאדם שדר בקומת קרקע, ויש לו חלון הפונה לרשות הרבים, צריך גם הוא להדליק על הפתח, והחלופה של חלון איננה רצויה עבורו. בברייתא לא נאמר, שיתרונו של הפתח על פני החלון הוא בכך שהנר שעל הפתח נראה טוב יותר ברשות הרבים.

עוד ראייה לכך שיש ערך עצמי להדלקה על הפתח, גם אם אין הנר נראה כלל כלפי חוץ, יש באופן שבו מופיעה ההלכה במגילת תענית:

ומצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ ואם היה דר בעליה מניחה בחלון הסמוך לרשות הרבים. ואם מתירא מן הגויים מניחה על פתח ביתו מבפנים ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו.¹¹
משמע, שגם אם מדליק בפנים – עדיף להדליק על הפתח מאשר על שלחנו. וכך פסק הרמב"ם:
בימי הסכנה מניח אדם נר חנוכה בתוך ביתו מבפנים ואפילו הניחו על שלחנו דיו.¹²

בגמרא דנו במיקום הנר אצל הפתח:

אמר רבה: נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוכה לפתח. והיכא מנח ליה? רב אחא בריה דרבא אמר: מימין, רב שמואל מדפתי אמר: משמאל. והילכתא - משמאל, כדי שתהא נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין.¹³
מימרת רבה קובעת היכן צריך הנר להיות – סמוך לפתח. הראשונים פירשו, שטעם הדבר הוא כדי שיהיה ניכר שבעל הבית הדליק את הנר.¹⁴ כלומר, יש ענין בייחוס של נר חנוכה לבית, ואין עניינו בהדלקה בחוץ בעלמא, גם אם ההרחקה מן הפתח יכולה להועיל לפרסום הנס ולהראות הנר בצורה מיטבית.
מחלוקת אמוראי בבל שאחרי רבה, אם להעדיף את מיקום הנר בימין או בשמאל, איננה מוסברת בדבריהם. אך הכרעת ההלכה שבאה בגמרא מבוססת על טעם: נר חנוכה משמאל כדי לאזן כנגד המזוזה שמימין.¹⁵ ר' משה פיינשטיין דייק, שטעם זה של הצבת הנר כנגד המזוזה, הוא טעם צדדי במצוה:

הוא טעם קלוש. דרק כשתיקנו להניח על פתח ביתו מבחוץ לפרסם ניסא שהוא טעם גדול ועיקר בנרות חנוכה ענין הפרסום כמפורש בגמ' לענין כמה דברים. והנידון היה אם יניחם בימין שהוא בצד המזוזה או משמאל, דבזה פליגי אמוראי: ר' אחא בריה דרבא ורב שמואל מדיפתי. בשבת דף כ"ב איפסק הלכתא משמאל כדי שתהא נר חנוכה משמאל ומזוזה בימין כדי שיכנס בין שתי מצות, אבל לא היו מתקנין עיקר התקנה מטעם זה.¹⁶
אולם, במסכת סופרים מוסבר ענין ההנחה על הפתח באופן שונה:

נר חנוכה מצוה להניחו בפתח הסמוך לרשות הרבים, שתהא מזוזה בימין, ונר חנוכה בשמאל, לקיים מה שנאמר, מה יפית ומה נעמת, מה יפית במזוזה, ומה נעמת בנר חנוכה.¹⁷
הרי מפורש, שהסיבה להניח את נר חנוכה על הפתח הסמוך לרשות הרבים הוא כדי שתהא מזוזה בימין ונר חנוכה כנגדו, ואף הציעו לכך דרשה מן הכתוב.

¹¹ מגילת תענית, כ"ה כסלו, בחלק הפירוש (סכוליון). עפ"י מהד. ליכטנשטיין.

¹² רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה, פרק ד.

¹³ בבלי שבת כ"ב ע"א.

¹⁴ רש"י שם: שאם ירחיקנו להלן מן הפתח – אינו ניכר שבעל הבית הניחו שם.

¹⁵ האור זרוע מביא בשם ר' אפרים "דהיכא דליכא מזוזה מנח לה לנר בימין". מה שמעיד שלדעתו אין שום ערך עצמי לצד שמאל, אלא זה שהוא משלים כנגד המזוזה. אמנם המקובלים נתנו טעם לנר חנוכה בשמאל על פי סוד, ובלי קשר למזוזה שבימין. בכלל אופן, להלכה נפסק בשו"ע להדליק בימין כשאין מזוזה. (ת"ע"א ז).

¹⁶ שו"ת אגרות משה חלק או"ח ד' סימן קכ"ה.

¹⁷ מסכת סופרים פרק כ' הלכה ג'.

נמצאנו אומרים, שאין לנו מקור מפורש בגמרא המורה שהדלקה על הפתח נובעת מכך ששם נעשה פרסום הנס בצורה המיטיבית. לעומת זאת, יש מקור נגדי במסכת סופרים המורה על כך, שהעדפת הפתח נובעת מכך שיש במקום זה ייחוד אחר, שאיננו קשור כלל לפרסום הנס.

מובן מתוך כך, שהמפרשים על דרך הסוד והחסידות, הציעו טעמים שונים לחובת ההדלקה על הפתח, שאינם תלויים כלל בסיבה הפשוטה של הפרסום לחוץ, אלא מורים על משמעויות רעיוניות אחרות של מושג ה"פתח" כשלעצמו. אין לומר שטעמים אלו אינם טעמים נוספים, דרושיים, לטעם הפשוט והבסיסי של "פרסומי ניסא", אלא שהם מבוססים על הגישה האחרת, המבוססת במסכת סופרים ובפסק של הרמב"ם, שיש חיוב עצמאי להדליק על הפתח, בלא שייכות לענין הפרסומי ניסא.

דוגמה מובהקת לפרשנות כזאת ניתן לראות אצל אדמור"ר בית גור, החל מבעל החדושי הרי"מ. בעל ה"שפת אמת" הרבה לעסוק בענין ה"פתח" בדרשותיו לחנוכה. כגון בקטע הבא:

מצוה להניחה ע"פ ביתו מבחוץ אא"ז מ"ר ז"ל פי' עפ"י הגמ' מי שאין בו יראת שמים אין לו מפתחות חצוניות כו'. נמצא מובן כי בחנוכה נפתח פתח של יראת שמים בכל איש ישראל קבעו מצות הנרות כי כשנפתח יראת ה' בלב האדם יכול לקבל אור התורה שהם הפנימיות¹⁸.

מובן, שאפשר לומר ש"אלו ואלו דברי אלקים חיים", הפתח הוא קודם כל נקודת המפגש בין בית לבין החוץ, והדלקת הנר על הפתח מסמלת את ההארה כלפי חוץ, מצד פרסומי ניסא, כדעת רש"י. ובצד זה יש בפתח גם משמעויות נוספות, כפי הסברתם של המפרשים. זאת ועוד, אפשר לומר, שגם אם מדליקים בפנים, עדיין חובת ההדלקה על הפתח מסמלת את הרעיון המקורי של הדלקה לחוץ, אף על פי שאין אפשרות מעשית לבצע זאת.

בכל אופן, ההשלמה בין שתי הגישות איננה אפשרית תמיד, ולפעמים יש להכריע ביניהן. דוגמה למחלוקת מנהגים שמבוססת, לענ"ד, על הפער בין הגישות הללו נמצא בשני המנהגים בענין הדלקה בבית הכנסת, שהובאו בספר העיטור:

ונהגו להדליק נר חנוכה בבית הכנסת, ויש מקומות שנהגו על הפתח ויש שמניחין בבית הכנסת באמצע.¹⁹ פרסום הנס בבית הכנסת לא נעשה על הפתח, אלא בהדלקה במקום בולט באמצע בית הכנסת.²⁰ אולם, אם הסיבה העיקרית להדלקה על הפתח איננה ענין הפרסום לחוץ, אלא מפני שיש ערך מהותי לעצם ההדלקה בפתח, ואפילו בפנים, ראוי להדליק גם נר של בית הכנסת על הפתח.

ד. פרסומי ניסא

אחרי שהטלנו ספק בהיות ההדלקה על הפתח לצורך פרסומי ניסא, עלינו לחזור ולבחון עתה היטב את המשמעות של "פרסומי ניסא" בחנוכה ובכלל.

שחובת נר חנוכה היא לשם "פרסומי ניסא", אנו שומעים לראשונה מדברי רבא, כאשר דן בשאלת הקדימות בין נר חנוכה לבין קידוש היום:

בעי רבא: נר חנוכה וקידוש היום מהו? קידוש היום עדיף - דתדיר, או דילמא: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא? בתר דאבעיא הדר פשטה: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא.²¹

מושג זה, "פרסומי ניסא" משותף לשלש מצוות דרבנן שנועדו לציין אירוע של נס: נר חנוכה, מקרא מגילה, וארבע כוסות של פסח²². פרסום הנס הוא אם כן הטעם החשוב של מצות הדלקת הנר. אלא שפרסום ברבים – מאן דכר שמיה? פרסום הנס בחנוכה נעשה על ידי הדלקת הנר, בפורים על ידי מקרא מגילה, ובפסח – על ידי שתיית ארבע כוסות!²³ והלא איש לא יעלה על הדעת לחייב לשתות ארבע כוסות במקום אחר לבד מ"על

¹⁸ שפת אמת, ספר בראשית - לחנוכה - שנת תרל"ד, ליל ב. ועוד בהרבה פסקאות בחנוכה, במשך השנים.

¹⁹ ספר העיטור - עשרת הדיברות הלכות חנוכה. המנהג להדליק "באמצע בית הכנסת" מובא באבודרהם הלכות חנוכה.

²⁰ בשו"ע תרע"א ז'. נפסק שצריך להדליק בכותל הדרומי, כמו מנורת המקדש שהיתה בדרום.

²¹ בבלי שבת כ"ג ע"ב.

²² על כך שמצוות אלה נחשבות במיוחד כמצוות שמבוססות על פרסום הנס, מורה מכנה משותף נוסף של מצוות אלה הוא חיובן לנשים ש"אף הן היו באותו הנס". מימרת ר' יהושע בן לוי המובאת בבבלי שבת כ"ג א', פסחים ק"ח ב', מגילה, ד' ע"א. בהתאמה לכל אחד משלשת המועדים.

²³ בבלי פסחים קי"ב א', מגילה ג' ע"ב.

שלחנו". נמצא, שניתן לקיים "פרסומי ניסא" גם על השלחן, וההדלקה בחוץ איננה תנאי הכרחי לקיום "פרסומי ניסא".

מקור נוסף שממנו ניתן להוכיח ש"פרסומי ניסא" אינו דווקא כלפי חוץ, הוא משאלת הגמרא לגבי ברכת המזון: איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון? כיון דמדרבנן הוא - לא מדכרינן, או דילמא: משום פרסומי ניסא מדכרינן?²⁴

כלום יעלה על הדעת שצריך לברך ברכת המזון בחנוכה על הפתח מבחוץ? על כרחנו נמצאנו אומרים, שהמושג "פרסומי ניסא" אין מובנו הכרזה בחוץ על הנס, אלא מעשה מצוה שנועד לפרסם את הנס אצל עושי דווקא, ולא לזרים.²⁵ אמנם, ענין הדלקת נר חנוכה בחוץ מכיל גם את המימד של ההראות לאנשים. כך נראה מההלכה של חיוב הדלקת מתחת לגובה עשרים אמה:

אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום: נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה - פסולה, כסוכה וכמבוי.²⁶

אבל יש לדייק, שאין מדובר כאן על ההיראות לרבים, אלא על עצם היות הנר נראה, אולי אפילו רק למדליקו. אפילו לדברי רש"י, המזכיר כאן ענין "פרסומי ניסא", אין זאת אומרת שמדובר על פרסום לרבים המהלכים ברחוב. גם בסוכה, התנאי של עשרים אמה הוא ליושב בה בלבד.²⁷

סוף דבר, מן הגמרא עצמה לא מוכח שחובת הדלקת הנר בחוץ, וההדלקה בגובה מסוים, נובעת מחובת פרסומי ניסא. רש"י הוא שהרגיל אותנו לתפיסה הפרשנית הזאת, בחזרו על פירוש זה בכל המקומות הללו.²⁸ אמנם, אם נדייק בלשון רש"י עצמו נראה, שגם הוא לא סבר שענין הפרסום החיצוני הוא תנאי הכרחי לקיומה של המצוה. כך בפירוש הוא אומר במגילה:

מצוה לחזר אחר עשרה, משום פרסומי ניסא, אבל אי לא אשכח עשרה - לא אמר רב אסי דלא ליקרי, שאין איסור קריאתה ביחיד, אלא מצוה לקרותה בעשרה.²⁹

והוא מסביר כיצד נעשה פרסום הנס גם אם אין קוראים אותה אלא ביחיד:

בזמנה - בארבעה עשר, מתוך שהיא חובה בו ביום על כל יחיד ויחיד - קורין אותה אפילו ביחיד, דהכל קורין בו, ואיכא פרסום נס.³⁰

כלומר, העובדה שכולם קוראים את המגילה, אפילו כל אחד קורא ביחידות בביתו, היא היא פרסום הנס. אלא שמצוה היא לקרותה בעשרה, שיש בכך יתר פרסום. ואף בחנוכה כן, שמצוה פרסום הנס מתקיימת גם כשכל אחד ואחד מדליק בביתו, וכיון שכולם חייבים בזה ומדליקים, מתקיימת המצוה. וההדלקה בחוץ היא רק למצוה מן המובחר.

יש לשים לב לעוד מקור אחד שממנו משתמע שההדלקה מיועדת לפרסום הנס לבני רשות הרבים. בהגדרת זמן המצוה קבעה הגמרא זמן, משתשקע החמה "עד שתכלה רגל מן השוק". הנימוק המקובל לכך הוא שעד אז

²⁴ בבלי שבת כ"ד ע"א.

²⁵ הדיון בשאלה אם אפשר לקרוא מגילה ביחיד או רק ברבים, אינו עומד על ענין "פרסומי ניסא" דווקא. אמנם רש"י מפרש שמצוה לחזור אחרי עשרה הוא משום פרסומי ניסא, (מגילה ה' ע"א, ד"ה ורב אסי), אבל עי' ב"י או"ח סוף סי' תר"צ בשיטות הראשונים שהובאו שם, ובשו"ע ובנו"כ סעיף י"ח שם.

²⁶ בבלי שבת כ"א ע"ב - כ"ב ע"א.

²⁷ ובכלל, כל ענין גובה עשרים "כסוכה וכמבוי" זוקק בירור נוסף. שהרי גם בסוכה וגם במבוי ניתנו טעמים נוספים לעשרים אמה, שאינם קשורים לשליטת העין. בסוכה, ענין הצל וענין הקבע, ובמבוי, פתחו של היכל. ועל כן, יתכן שדרשת רב תנחום איננה נוגעת כלל לענין שליטת העין, אלא להלכה כללית של גובה המצויה בהלכות שונות. ואפילו אם בשליטת העין עסקינן, די אם נאמר שצריך שהנר יונח במקום הנראה, אך לאו דווקא מצד ה"פרסום". ועי' בדברי הרמב"ן בחידושיו כאן, שהתקשה בשאלת היחס בין סוכה לנו חנוכה, אליבא דרבא שאינו סובר "שלטא עינא" בסוכה, ותיקן בגלל זה הגירסא לרבה. עי' מאמרו של ר"י זולדן, "כ" אמה לא שלטא ביה עינא", שמעתין 165, (תשס"ו) עמ' 55 - 64.

²⁸ שבת כ"א ב' ד"ה מבחוקן, כ"ב א' ד"ה פסולה. ועוד. וכן לענין מגילה בעשרה כמוזכר לעיל.

²⁹ רש"י מגילה ה' ע"א, ד"ה ורב אסי.

³⁰ רש"י שם.

מצויים בני רשות הרבים ויש למי לפרסם³¹. אבל ההלכה היא שגם אחרי שתכלה רגל מן השוק מותר להדליק כל הלילה, כי מצות פרסום הנס קיימת גם עבור המדליק עצמו, ובני ביתו³². מעניין להזכיר כאן חידוש של הגר"י קאפח זצ"ל, שהסביר על דרך הריאליה המוכרת לו מתימן. הגמרא מגדירה בשם ר' יוחנן, ש"תכלה רגל מן השוק" היא "כליא ריגלא דתרמודאי". הרב קאפח מסביר על פי היכרותו את המציאות בתימן, שאין הכוונה לאחרוני הסוחרים בשוק, אלא לקבוצה מוגדרת של אנשים, המוכרים עצים למאור והסקה, שנמצאים בשוק דווקא בזמן הקצר הסמוך אחרי השקיעה. הם מסתלקים מן השוק עם חשיכה. לדעת הגר"י קאפח³³, שעור זמן זה שבין השקיעה לבין הסתלקותם של התרמודאים, הוא פרק הזמן היחיד שבו ראוי להדליק נר חנוכה בחוץ. כי קודם לכן, אור הנר אינו מאיר מפני אור היום, ולאחר מכן, נראה שהנר דולק מפני חשכת הלילה. רק בפרק הזמן של הדמדומים, ניכר שזהו נר של מצוה. ולפי זה הוא מבאר דעת הרמב"ם, שאם עבר זמן זה אינו מדליק³⁴. נמצא, שלפי הסבר מקורי זה, גם תחימת הזמן להולכי השוק, איננה נובעת מענין הפרסום לרבים, אלא מהדרישה שהנר יראה כנר של מצוה³⁵.

ה. פתח הבית ופתח החצר

למדנו, שההדלקה על הפתח, איננה נובעת בהכרח מכך שזהו המקום הבולט ביותר כלפי חוץ. ראינו, שעיקר מצות ההדלקה, לא מכוונת דווקא לפרסום לרבים ולחוץ. אפילו לדעת רש"י, המסביר את ההדלקה על הפתח בענין "פרסומי ניסא", הפרסום לרבים הוא רק תוספת מצוה אך לא עיקרה של המצוה. לפיכך, מובן כיצד יכול היה רש"י עצמו, באותו דבור המתחיל שבו הוא מסביר את טעם ההדלקה על הפתח, לסייג דבריו ולומר שאין הכוונה כלל לרשות הרבים:

מבחוץ - משום פרסומי ניסא, ולא ברשות הרבים אלא בחצרו, שבתיהן היו פתוחין לחצר.

ואם היה דר בעלייה - שאין לו מקום בחצרו להניחה שם. מניחה - מבפנים, כנגד חלון הסמוך לרשות הרבים³⁶.

הראשונים התקשו בשאלה מדוע סייג רש"י את דבריו והורה להדליק בפתח של הבית לחצר, ולא בפתח הפתוח לרשות הרבים. והתוספות אכן חלקו עליו:

מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ - ומיירי דליכא חצר אלא בית עומד סמוך לרה"ר אבל אם יש חצר לפני הבית מצוה להניח על פתח חצר³⁷.

אבל שיטת רש"י יכולה להתבאר יפה לפי דרכנו. רש"י הבין שחיוב מצות נר חנוכה הוא להדליק בפתח ביתו, כפי שכתב במפורש בענין ההדלקה בטפח הסמוך לפתח, שצריך שיהיה ניכר שהוא של בעל הבית. אם כן, לא יתכן להדליק בפתח החצר, ששם אין זיהוי בין בעל הבית לבין נרו. יתכן שכוונת רש"י אינה רק לכך שהנר צריך להיות מזוהה עם האדם שהדליקו, אלא שבכלל, סבירא ליה שמצות נר חנוכה היא מצוה על הבית, כפי שמשמע מן הביטוי "נר איש וביתו", ומהלכות אכסנאי, שמהם עולה בפירוש זיקה בין נר חנוכה וביתו של אדם. רש"י סבר אם כן, שהחיוב הוא להדליק נר בבית. תוספת מצוה היא להדליק במקום הנראה לאחרים נוספים, ולכן ראוי להדליק בפתח הבית, אך לא בפתח הרחוק מפתח הבית, הגם שהוא קרוב לרשות הרבים ונראה יותר.

ובזה מובן יפה מדוע כשאין לו מקום בחצר, אומר רש"י להדליק בחלון הנראה לרשות הרבים ולא בחלון הנראה לחצר. שכן – בחלון כבר מתקיימת ההדלקה בבית, ומעתה, ראוי שידליק במקום הנראה לרבים ככל האפשר, ובמקרה שכזה עדיף חלון הפונה לרשות הרבים מחלון הפונה רק לחצר.

³¹ ע"י בשער הציון למשנ"ב, סימן תרע"א: ס"ק ל': "דמשמע ממ"א דעדיף טפי להניח בחלון הסמוך לרה"ר אף שהיא למעלה מ"טפחים מלהניח בטפח הסמוך לפתח אף שהוא יכול להניח למטה מ"ט, ואף שהפמ"ג מפקפק קצת בזה מ"מ אין לדחות דבר זה. דענין שצריך היכר לבני רשות הרבים יש מקור גדול בגמרא, דאמרו עד דכליא ריגלא דתרמודאי. וגם במה שאמרו מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. ואלו הא דאמרו דלכתחלה צריך להניח למטה מ"ט יש כמה ראשונים דדחו זה מהלכה". המגן אברהם ועוד אחרונים הניחו באופן פשוט, שעיקר המצוה של נר חנוכה הוא שיהיה פרסום לבני רשות הרבים, ולכן הורו בפשטות להעדיף חלון הפונה לרשות הרבים, מלהניח בטפח הסמוך לפתח [מבפנים]. ולא ראו כל מעלה בפתח כשלעצמו. דלא כמו שנתבאר לעיל עפ"י מסכת סופרים.

³² טושו"ע סי' תרע"ב. ויש לדון בשאלה אם יש ענין ליחיד להדליק בחוץ גם אחרי שכלתה רגל מן השוק, או שאו ידליק לכתחילה בבית כיון שאין מי שיראה בחוץ.

³³ בפירושו לרמב"ם הלכות חנוכה. וע"י מש"כ בספר הזכרון להגר"י קאפח, הוצ' אוני' בר אילן, תשס"א, עמ' 61.

³⁴ רמב"ם פ"ד מהלכות מגילה וחנוכה, ה"ה.

³⁵ לביורו ענין ריגלא דתרמודאי ע"י מ. בנוביץ, "עד דכליא ריגלא דתרמודאי": נר חנוכה בארץ ישראל בימי התנאים והאמוראים". בתוך: תורה לשמה (מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופ' שמא יהודה פרידמן, ירושלים ורמת גן תשסח)

עמ' 39-78

³⁶ רש"י שבת כ"א ע"ב.

³⁷ תוספות שבת כ"א ע"ב.

ו. מקום ההדלקה בפנים

רבנו ירוחם, חכם פרובנסלי שעבר לספרד בתחילת המאה הי"ד, הוא הראשון שהציע הציע טעם ממשי לכך שמדליקים בפנים. מדבריו משתמע שגם בזמנו לא נהגו להדליק בחוץ, ברשות הרבים, אלא שהיו שהדליקו בחצר, והיו שהדליקו על פתח הבית בפנים³⁸. והוא מנמק זאת כך:

ועתה נוהגין להדליקה מבפנים לפתח הסמוך לרשות הרבים, ויש שנוהגין להדליקה מבפנים לפתח הסמוך לחצר: משום דשכיחי גוים וגנבים. ועוד, שאין רגילין לקבוע מזוזה לפתח הפתוח לרשות הרבים משום גוים שיטלו אותה, ויש מזוזה לפתח הפתוח לחצר ויהיה מזוזה לימין ונר חנוכה בשמאל.³⁹

רבנו ירוחם משתמש בשני טעמים. האחד מעשי: חשש מגנבים. והשני – עקרוני: כיון שאין מזוזות על הפתח הפתוח לרשות הרבים, עדיף להדליק את הנר בפתח שיש בו מזוזה, כדי לקיים "מזוזה לימין ונר חנוכה לשמאל". נראה ברור, שרבנו ירוחם סבר כמבואר במסכת סופרים, שיש ענין להדליק נר חנוכה על הפתח שיש בו מזוזה. ולפיכך, יש עדיפות לפתח עם מזוזה, מאשר לפתח הפתוח לרשות הרבים, על אף שבאחרון יש יותר "פרסומי ניסא".

יש לתמוה על פירושו של רבנו ירוחם. שאם כדבריו, מדוע הציעה הברייתא בגמרא כאפשרות שניה, אם אין לו פתח לחצר, להדליק בחלון הסמוך לרשות הרבים, ולא על הפתח שיש בו מזוזה, גם אם זה אינו פתוח לחצר?

בשאלה זו התלבט הרמ"א במידה מסוימת:

שו"ע: מצוה להניחו בטפח הסמוך לפתח משמאל, כדי שתהא מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל... רמ"א: ומיהו בזמן הזה, שכולנו מדליקין בפנים ואין היכר לבני רשות הרבים כלל, אין לחוש כל כך אם אין מדליקין בטפח הסמוך לפתח; ומ"מ המנהג [הרצוי הוא] להדליק בטפח הסמוך לפתח כמו בימיהם, ואין לשנות. אא"כ רבים בני הבית שעדיף יותר להדליק כל אחד במקום מיוחד מלערב הנרות ביחד ואין היכר כמה נרות מדליקין. ומ"מ יזהרו שלא להדליק במקום שמדליקין הנרות כל השנה, כי אז לא יהיה היכר כלל; ואף כי אין היכר רק לבני הבית, מ"מ היכר קצת מיהא בעי⁴⁰. נראה שהרמ"א מתאר מצב שבו מדליקים בפנים הבית ולא בחלון הפונה לרשות הרבים. ויש המדליקים בפנים לגמרי: "על שלחנו ודיו". הרמ"א מעדיף, בהעדר שיקולים אחרים, להדליק בפתח כמנהג הקדום, אף שהוא מבפנים. מעירים האחרונים⁴¹ שזה מן הסיבה שיכנס בין שתי מצוות. הרמ"א מורה שרצוי לנהוג להדליק על הפתח בפנים, למרות ששיקול זה אינו מופיע בברייתא כלל, אבל אינו מורה להדליק בחלון, למרות שאין סכנה. כאמור, כבר קדם לרמ"א הרמב"ם, שהזכיר את העדיפות להדליק על פתח הבית מבפנים לפני "מניחו על שלחנו", וזו לשונו:

נר חנוכה מצוה להניחו על פתח ביתו מבחוץ בטפח הסמוך לפתח על שמאל הנכנס לבית כדי שתהיה מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל, ואם היה דר בעליה מניחו בחלון הסמוכה לרשות הרבים, ונר חנוכה שהניחו למעלה מעשרים אמה לא עשה כלום לפי שאינו ניכר. בימי הסכנה מניח אדם נר חנוכה בתוך ביתו מבפנים ואפילו הניחו על שולחנו דיו⁴². אבל מדברי הרמב"ם משמע שהדלקה על הפתח היא אפשרות טובה פחות מהדלקה בחלון. והיא רצויה רק אם אין דרך להדליק במקום שמאיר לחוץ. הרמ"א כנראה לא חלק מפורשות על זה, אבל הוא לא דרש להדליק בחלון, כיון שלא ערער על המנהג המצוי שאין מדליקין לחוץ כלל. לעומת זאת, דרש הרמ"א להדליק בפנים על יד הפתח, ולהעדיף זאת על פני הדלקה "על שלחנו".

כנגד זה, פסק הגר"מ פיינשטיין, שהעדיפות של פרסומי ניסא ודאי עדיפה ויש להדליק בחלון הבית.

אף שיעקר בזה"ז הוא ההיכר לבני הבית מאחר שאי אפשר לנו להדליק מבחוץ, מכל מקום מה שאפשר לעשות ביותר פרסום ודאי יש לעשות, וכן אני נוהג שאני מדליק בחלון הנראה בחוץ העוברים ושבים שם, וכן נהג אדוני אבי הגאון זצ"ל, והרבה גדולי דורות שלפנינו מהיום שנעשה אי אפשר להדליק בחוץ וכן הוא הנכון לדינא⁴³.

³⁸ היות ור' ירוחם היגר מפרובנס לספרד, ולמד אצל הרא"ש שבעצמו היגר מאשכנז לספרד, יכול להיות שחלופי המנהגים שהוא מוסר הם חלוף בין המנהג האשכנזי להדליק בפנים ממש, הידוע לנו כבר מהעיטור ומהאור זרוע, לבין המנהג הספרדי להדליק בחוץ, כפי עדות הפסיקה הספרדית של הרי"ף והרמב"ם.

³⁹ רבינו ירוחם - תולדות אדם נתיב ט' דף ס"א ע"ב.

⁴⁰ שו"ע אור"ח תרע"א סעיף ז'.

⁴¹ עי' במשנ"ב שם.

⁴² רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק ד.

⁴³ שו"ת אגרות משה חלק אור"ח ד' סימן קכה.

על כרחנו עלינו לחזור ולחדד את ההבדל שבין הבבלי לבין מסכת סופרים. לדעת הבבלי, הענין של "בין שתי מצוות" הוא שיקול שולי, כפי שהסביר ב"אגרות משה", ועניינו רק להכריע בין ימין ושמאל כשמדליקים על הפתח, אבל אין הוא מהווה סיבה להדליק על הפתח כלל. לפיכך בבבלי לא מועלית כלל האפשרות להדליק על הפתח בפנים. לעומת זאת, לפי המשתמע ממסכת סופרים יש ערך ממשי להדליק על הפתח גם בפנים, מול המזוזה. ובדרך זו נקטו הרמב"ם, ר' ירוחם והרמ"א, שטענו שגם אם אין מדליקין על הפתח מבחוץ, יש ענין להדליק על הפתח מבפנים מול המזוזה⁴⁴. לפיכך, יכול היה רבנו ירוחם לנמק את ההעדפה להדליק בפנים במקום שאין סכנה, בכך שרק בפתח הפנימי יש מזוזה. אף על פי שבפתח החיצון, הפונה לרה"ר, יש "פרסומי ניסא" יותר, ואין להקשות עליו מן הבבלי, שאינו מכיר בחשיבות ההדלקה על הפתח בפני עצמה כלל.

ז. הטעמים המעשיים להדלקה בפנים – ודחייתם

כאמור, ר' ירוחם מעלה טעם מעשי להדלקה בפנים – החשש מפני גויים וגנבים⁴⁵. לדבריו, חשש זה היה כה מבוסס, עד שגם נמנעו מלקבוע מזוזות בפתחי הבתים הפונים לרשות הרבים. מאוחר יותר, לא חזרו להשתמש בטעם הזה, כנראה מכיון ששוב לא היה חשש שכזה, לא לענין מזוזות ולא לענין נר חנוכה. יש לזכור שר' ירוחם חי בימים הטרופים שבין גרוש צרפת לבין גרוש ספרד, והיו אלה ימים קשים מאד ליהודי אירופה. מה שאין כן בדורו של הרמ"א ובדורות הסמוכים לו, שחייהם של היהודים בפולין, לפחות, היו בבחינת "תור הזהב".

טעם אחר שאנו מוצאים אצל חכמי מזרח אירופה הוא הטעם של מזג האויר. כלשונו של בעל ערוך השלחן:

והנה עתה אין אנו מדליקין בחוץ ואף שאין סכנה אצלינו, מכל מקום כמעט הוא מהנמנעות, מפני שבכל המדינות שלנו ימי חנוכה הם ימי סגריר גס ושגל ורוחות חזקים, ואי אפשר להניחם בחוץ אם לא להסגירם בזכות. וכולי האי לא אטרחהו רבנן. ועוד דבזה לא יהיה היכר למצוה כל כך, וגם לא בכל המקומות יניחו לעשות כך, ולכן כולנו מדליקין בבית⁴⁶.

והנה, סתירת דבריו של בעל ערוך השלחן מונחת בלשונו עצמו. הוא מזכיר את הפתרון הפשוט לבעיית הסגריר, והוא התקנת "עששית": תיבת זכוכית שבתוכה ניתן להניח את הנר. כלי מעין זה כבר הוצע על ידי ר' יעקב עמדין, והוא הוכיח בתשובה שאין שום פסול להדליק נר חנוכה בעששית, ואדרבה, מצוה מן המובחר לעשות כן.

ושנסתפקת אם מותר להדליק נר חנוכה בפנס שיש לו דפנות של זכוכית. גם על זה כבר עמדתי בחיבורי. וכתבתי שנראה לי פשוט שמותר. אדרבה מסתברא דהכי עדיף טפי. וקרוב אני לומר כמעט חובה היא לתקן כלי כזה לנר חנוכה, כדי שיהא שמור מהרוח. דהא קיימא לן: אם העמידה במקום רוח וכבתה זקוק לה. ולזאת תמהתי מנעורי שהרי בימי חכמי התלמוד היו מניחין אותו על פתח החצר מבחוץ כמצותו. והרי הוא מגולה לאויר השמים במקום שהרוח שולט. ואי אפשר שידלוק כשיעור מצותו. אם לא בדרך אפשרי רחוק. והיאך יצאו בזה אם לא שהעמידו שומר רוח לא יגרע מצדיק עינו להשגיח עליו אם יכבה לחזור ולהדליק. וזה ג"כ קשה מאד על כל אדם. על כן אני אומר שהמדליקו בפנסין מוקפין מחיצות זכות ואספקלריא המאיר דרך דופנותיה. דשפיר מיקרי נאותין לאורו כה"ג. ...לכן טוב ויפה הדבר בעיני אלא לפי שלא ראיתי לרבנן קשישי דעבדי הכי. איני גוזר ואומר שיהא חיוב בהחלט. אבל אין לומר דעל כרחך לא הוה סבירא להו כוותי. דאין זה ראה כיון שאנו מדליקין בפנים ויכול לדלוק בטוב אם נזהרין מלהתקרב אליו ולעבור דרך עליו במהירות ומרוצה לגרום כיבוי. וגם טורח רב יש בדבר והוצאה מרובה להמציא כלי חדש כזה לכן לא חשו לטרוח אחריו כל כך. אמנם אם נוכל לו בקלות. יראה שנכון לעשות כן אפילו בבית כמה פעמים שגורמין לו כיבוי. ומהיות טוב [אל תקרא רע]. ואי"ה ואוכל להמציאו בטוב אראה לעשותו כך בלי נדר⁴⁷.

אם כן, היעב"ץ כבר הבהיר שמותר ורצוי להתקין עששיות. ואם אמנם כתב ש"לא חששו לטרוח עליו", דא עקא: מדוע לא לטרוח? אפשר להסביר זאת כתירוץ לציבור הרחב, אולם מדוע המדקדקים במצוות, שבזבזו כל הונם על אתרוג, אלו שפרנסו את סיפורי החסידים והצדיקים על המסירות שלהם לקיום מצוות דאורייתא ודרבנן, בקור ובסגריר, לא הטריחו עצמם להתקין פתרון יחסית פשוט כמו עששית? והלא בימיו של בעל ערוך השלחן, בשלהי המאה הי"ט, בודאי כבר היו כלי זכוכית פשוטים כאלה דבר די זול ושכיח בכל בית.

ובאמת, באותם ימים שבהם פעל ערוך השלחן ברוסיה, הגיעו לארץ תלמידי חכמים משם, ומצאו כאן מנהג שכיח ורגיל להדליק בחוץ – ובאמצעות עששית דווקא. שהרי ענין הקור והגשמים בחנוכה אינו ייחודי לאירופה

⁴⁴ מובן שבמקרה כזה, אין הכרח להדליק דווקא על פתח הפונה לחצר ודי להדליק בכל אחד מפתחי הבית שיש בו מזוזה, ואדרבה, אולי עדיף טפי להדליק בפתח של חדר מרכזי בבית. וכן נהגו בבית אבותי ובבתי חסידים מן הדור הקודם, ששימרו מנהגי אבותיהם בחו"ל, והיו מעמידים נר חנוכה אצל אחד הפתחים בחדר מרכזי בבית, ולא בדלת הכניסה לדירה.

⁴⁵ כדאי לשים לב שאין הוא אומר גויים גנבים, אלא גויים וגנבים. וד"ל.

⁴⁶ ערוך השלחן (סי' תרע"א סעי' כ"ד).

⁴⁷ שו"ת שאילת יעבץ חלק א' סי' קמ"ט.

דווקא, וגם בירושלים לא ניתן להדליק נר בחוץ שידלק למשך חצי שעה לפחות בימי החנוכה, כתיאורו הנמלץ של היעב"ץ.

עדות מעניינת למפגש בין חכמי אירופה לבין מנהגי ארץ ישראל אפשר לראות בתשובה של הרב צבי פסח פרנק, איש קובנא שבליטא, תלמיד ישיבות ירושלמיות ולימים דיין, אב"ד ורבה של ירושלים. הרב פרנק יצא להגן על העשית הירושלמית מפני ביקורת שיוחסה למהרי"ל דיסקין, "הרב מבריסק", שאין היא פותרת את בעיית ההדלקה בחוץ, כי ברגע ההדלקה, כשהזכוכית פתוחה, אין הנר יכול לעמוד בפני הרוח כשעור זמן ההדלקה, והסגירה שלאחר מכן איננה מועילה, כי הרי "הדלקה עושה מצוה". ה"בריסקאים" תקנו עשית, שתהיה סגורה לגמרי מכל צדדיה, ורק מלמטה אפשר יהיה להכניס יד ולהדליק את הנרות ואילו הגרצ"פ פרנק יצא להגן על העשית הירושלמית, הנפתחת מלפנים.⁴⁸

כך או כך, ברור, שמה שהיה אפשרי מבחינה מעשית במאה התשע-עשרה בירושלים העניה, היה יכול להעשות בנקל בקהילות יהודיות אמידות במזרח אירופה, אילו רק חשבו שיש חשיבות להדלקה בחוץ. ההשלמה של כל הרבנים והאדמו"רים עם מנהג ההדלקה בפנים מורה על כך שסברו שיש לכך טעם חיובי.⁴⁹

ח. ביטול גמור של חובת ההדלקה בחוץ

חידוש מרעיש חידש הרב יהושע מנחם ארנברג, אב בית דין בתל אביב.⁵⁰ לדעתו, משבטלה בשל הסכנה החובה להדליק נר חנוכה בחוץ – לא היה זה ביטול זמני לעת הסכנה, אלא שחכמים עקרו מן היסוד את חיוב ההדלקה בחוץ וקבעו שמצות נר חנוכה מעתה היא בפנים בלבד. והוא מביא לכך מספר ראיות. לדוגמה, הסיבה לכך שתוקעים שופר במוסף ולא בשחרית, למרות ש"זריזין מקדימין למצוות", היא "בשעת גזרת המלכות שנו". כלומר, היתה תקופה שבגלל גזרת המלכות נאלצו לאחר את זמן התקיעות. תוספות מסבירים שם, שלמרות שבטלה גזרת המלכות, לא מחזירים את הדבר לקדמותו, "דחיישינן שמא יחזור הדבר לקולו".⁵¹ הרי"מ ארנברג לא הסתפק בכך כתירוץ והצדקה לאלו שאינם מדליקים בחוץ, אלא טען שבכלל בטלה חובת ההדלקה בחוץ בימינו ומי שהדליק בחוץ לא יצא ידי חובתו! רבים חלקו על דבריו להלכה וגם עקרונית.⁵² אולם נראה שאין לבטל חידושו בנקל. אמנם, "עיקר חסר מן הספר" ואף אחד מן הפוסקים בכל הדורות לא הורה להדליק בפנים לכתחילה, ומעולם לא נאמר שבטלה החובה המקורית, מה שאין כל בכל הדוגמאות שנסמך עליהן, שבהן כבר בגמרא ובראשונים מובא המנהג שבדיעבד כמנהג העיקרי והמחייב. אבל עצם סברתו, קרובה במקצת לדברי הקדמונים, ש"אחר שנהגו נהגו", כלומר: מכיון שהתפשט המנהג שבדיעבד, שוב לא חזרו אל המנהג המקורי, והוא קיבל תוקף כעיקר הדין.⁵³

ט. הפתרון של "מנחת יצחק"

ר' יצחק יעקב וייס זצ"ל, היה מגדולי המשיבים בדור שאחרי השואה, ראשית פעולתו במזרח אירופה, בהונגריה ורומניה, לאחר השואה התמנה לאב"ד במנצ'סטר ובשנת תשל"ד לאב"ד העדה החרדית בירושלים. הוא נדרש לשאלה זו וניסח אותה במלוא חריפותה. וכך הוא אומר, אחרי שהוא סוקר את התירוץ המעשיים לאי ההדלקה בחוץ:

בענין הדלקת נר חנוכה בתוך הבית ע"ד הערתו מה ההיתר כעת לא להדליק בחוץ דלכאורה אין שום סכנה: הנה כבר עמד בזה האור זרוע ... ולא מצא מענה...
אין ראייה דיש איזה פקפוק להדליק בפנס של זכוכית... כמו שכתב בשאילת יעב"ץ... וא"כ שוב קשה אמאי לא מדליקין בחוץ באין סכנה, ובפנס.
וראייתי בערוך השלחן שכתב, ... מפני שבכל המדינות שלנו ימי חנוכה הם ימי סגריר גס ושלג ורוחות חזקים ... והנה גם לדבריו הו' רק טעם לפטור מהחיוב בחוץ, אבל עדיין י"ל דהיכא דאפשר יש מצוה בחוץ, אמנם לא ראינו לצדיקי

⁴⁸ שו"ת הר צבי או"ח ב סי' קיד.

⁴⁹ יש להעיר, שר' משה פיינשטיין מעיד על מנהג מבית אביו ברוסיה, להדליק בחלון.

⁵⁰ שו"ת דבר יהושע, ח"א סימן מ', ח"ב סי' ק"א. ותמצית הדברים בקונטרס "מקום הדלקת נר חנוכה במשנת ה'דבר יהושע", כסלו תשס"ז.

⁵¹ ראש השנה לב ב', ותוד"ה בשעת גזרת המלכות. מקורם של הדברים במסכת ביצה, ד ע"ב, בתקנת יום טוב שני של גלויות.

⁵² עי' לדוגמה בשנתון נעם, טו, (תשל"ב) מאמרו של א. לויך בעמ' 300 – 304 והרמ"מ כשר בעמ' 305 – 319. ובגליונות כתב העת מוריה, שנה ב' ושנה ג'. ובקצור שלחן ערוך ילקוט יוסף, סימן תרע"א אות כג.

⁵³ לעקרן הלכתי זה עשויות להיות השלכות מרחיקות לכת ואכמ"ל.

הדור בחו"ל דינהגו כן, וגם בא"י הנהגים להדליק מבחוץ הם רק מיעוטא כלפי הנהגים להדליק בפנים, וביותר נוהגים להדליק בפנים החסידים ההולכים בדרכם של התלמידי בעש"ט ז"ל ותלמידי תלמידיהם הע"י.⁵⁴ נראה, שתורף קושייתו של הרב וייס, המקורב לאדמו"רי הונגריה, היא כיצד יתכן שצדיקי הדור ואדמו"רי החסידות לא נהגו להדליק בחוץ, שהרי לגביהם, התירוץ של הקושי המעשי איננו תקף.

פתרונו של המנחת יצחק מבוסס על מקורות מפתיעים, ורעיון מפתיע לא פחות:
א. נוסח במגילת תענית:

אך אנכי⁵⁴ מצאתי מקור לזה במס' מגילת תענית שם וז"ל: "מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ וכו' ואם מתירא מן הלצים מניחה על פתח ביתו מבפנים, ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו. ועי' בתוס' חדשים שם. והנה עכשיו בזמן הזה לא היו שעת הסכנה חלילה, רק מיקרי שרבו הליצים מדליקין בפנים אצל הפתח.

ההסתמכות על נוסחה אחת במגילת תענית⁵⁵, כמקור לפטור מהלכה פסוקה המשתלשלת מהתנאים ועד אחרוני הפוסקים היא חידוש מהפכני בפסיקה. וגם הטעם המופיע כאן הוא חידוש עצום: לדבריו, מצות הדלקה מבחוץ לא נאמרה אלא כשבחוץ יש אנשים "רציניים", אבל כשבחוץ יש "לצים" אין חובה להדליק בחוץ, אלא על פתח ביתו מבפנים. יש לשים לב, שבכל זאת נאמר בקטע "מתירא מן הלצים", ואילו בזמננו אין ענין של יראה מן האנשים שברחוב. ועם כל זה, סמך המנח"י יתדותיו על מובאה זו⁵⁶.

ב. מקורות בספרות הדרוש:

אל הטעם והמקור הכביכול הלכתי, הוסיף המנחת יצחק טעמים על דרך האגדה והדרוש:

וכל זה מתאים עם הרמז שיש בדבר הזה כמבואר בשה"ק בני יששכר (כסלו טבת מאמר ג') בשם ס' עוללות אפרים, דהנה אמרו רז"ל (בברכות) אם ראית דור שהתורה חביבה עליו פזר, שנאמר: יש מפזר וכו' ואם ראית דור וכו' כנס שנאמר עת לעשות לד' הפרו תורתך, לפיכך דורות הראשונים שהיתה התורה חביבה בעיניהם היו מניחים נר חנוכה החומז לתורה אור מבחוץ, על דרך יפוצו מעיינותיך חוצה, אבל הדורות הללו שנתמעטה התורה ולומדי' וכו' וחכמי הדור אין להם כח להשיב איש מדרכו הרעה ואדרבה אם לא יחניף לו וכו' אין לו תקומה מפני הקמים עליו ויקימו עליו עדי שקר וכו' המשכילים בעת ההוא ימשכו ידיהם מלהאיר בתורתם בראש כל חוצות מניח נר חנוכה בביתו ודיו להשיב מעון אנשי ביתו לבד עכ"ל העוללות אפרים.

והבני יששכר הוסיף בטעמא לשבח, לפרש לשון הש"ס בזה, דבשעת הסכנה מניח על שלחנו ודיו עי"ש.

והרי כל זה נכלל במפני הלצים שאיתא במגילת תענית כנ"ל, וכדכתיב (משלי ט - ח) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך, ועי' (יבמות ס"ה ע"ב וערכין ט"ז ע"ב).

ר' אפרים מלוצ'ץ, בעל עוללות אפרים, שחי בפולין במאה הי"ז, והיה דרשן מופלג ומטיף מוסרי, לא התכוון להצדיק את ההדלקה בפנים, אלא השתמש כחומר לדרשתו בנוהג הפשוט והמקובל, שתואר על ידי כל פוסקי הזמן ההוא, כגון הרמ"א והיעב"ץ שהוזכרו לעיל, כחומר להטפתו המוסרית. והוא התלונן על מצבו "הנורא" של הדור ההוא. יש לזכור שמדובר על דורות שלפני תקופת ההשכלה והחילון, שאצל מחברים בזמן ההוא וגם אצל סופרים חרדים בני זמננו מתוארים כתקופת פלאות של עצמה תורנית מופלגת בפולין. אם אז לא היה ראוי להדליק בחוץ, קשה להבין מתי היה המצב טוב יותר.

גם ר' צבי אלימלך מדינוב, בעל בני יששכר, אדמו"ר שחיבתו לחנוכה היא מן המפורסמות⁵⁷, מצא במתרחש בתקופתו הסבר לעובדה שאין מדליקין בחוץ, בדרשת העוללות אפרים. אבל לא נראה שהיה משתמש בכך כדי להתיר שלא להדליק, לו היתה עומדים בפניו יהודים הנהגים להדליק בחוץ. אגב, הוא גם מתאר מצב של סכנה מוחשית למטיפים ולדרשנים מפני "מורדי אור", דהיינו המשכילים⁵⁸. הסברים דומים, המבוססים על מצב מצוי של הדלקה בפנים, ניתן למצוא בדרשות חסידיות שונות, כגון בקטע הבא של התפארת-שלמה מרדומסק:

חיש מהר בא משיח בן יוסף לבשר לעמו הישועה ואז יהי' היחוד שלם כמ"ש (תהלים קלה, כא) ברוך ד' מציון שוכן ירושלים

⁵⁴ "אנכי" זה הוא בעל שו"ת "אמרי נועם" שאותו מצטט הגרי"י וייס.

⁵⁵ הנוסח בכתבי היד הטובים הוא "מתירא מפני הגויים". וגם במהדורה שכלל הנראה היתה בפני הגרי"י וייס, זו המכילה את התוספות חדשים שציין להם, מוצעות שתי הנוסחאות זו בצד זו.

⁵⁶ מובן שלא היה מעלה על דעתו להתיר הדלקה בפנים על סמך מקור שכזה, אלא שהשתמש בו להצדיק המנהג. וזו כדרכם של חכמי האשכנזים מקדמת דנא, לקיים המנהגים. וכמבואר לעיל בהערה 4.

⁵⁷ אעפ"י שהחשיב עצמו מבני שבט יששכר, היתה לו קבלה מרבו ר' אלימלך מלידנסק שהוא היה מבית דינם של החשמונאים, ובכך הסביר לו רבו מדוע הוא כל כך מחבב את חג החנוכה.

⁵⁸ בני יששכר מאמרי כסלו טבת, מאמר ג'. בהמשך לציטוט המובא במנחת יצחק. על עמדותיו השמרניות של הרצ"א מדינוב ביחס להשכלה ראה מש"כ מ. פייקאוו, "ההנהגה החסידית", ירושלים תשנ"ט, עמ' 336 - 362

הללויה. ואז יתגלו האורות והשפעות בלי ערך ומסך המבדיל חלילה לא כמו שהוא עתה בגלות כי כל הניסים והטובות הכל באים בהסתר ומתלבשים בדרך הטבע. ועל כזה רמז בענין חנוכה כי בראשונה בזמן הטובה הניחוהו על פתח ביתו בחוץ לפרסם הנס כי באו הניסים אז לעין כל אבל בשעת הגזירה בגלות (שבת כא, ב) מניחו על שלחנו ודיו לומר כי הנס הוא בהסתר. ולעיתיד כי ישוב היחוד על נכון אז ירדו וישפיעו האורות בנגלה...⁵⁹

חידושו של המנחת יצחק הוא, שהוא משתמש בנימוקים אלה במסגרת תשובה הלכתית, כדי להצדיק את ההדלקה בפנים, גם לחסידיים ירושלמים, שכבר מכירים את הנוהג הירושלמי המקובל להדליק בעששית.

עם זאת, אין להקל ראש בחידושו של המנחת יצחק. דומה, שהוא נגע כאן בצדק בנקודה שאף על פי שלא הופיעה באופן רשמי במקורות ההלכתיים המקובלים, היתה כמוסה בליבם של יהודי אירופה מימי הראשונים ועד ימינו, והיא שמנעה אותם מליזום חידוש הדלקת הנר בחוץ. החוץ היה שייך לגוים, בין אם מדובר בגויים וגנבים, בין אם מדובר בפריצי בני ישראל. החינוך היהודי, אם חפץ ב"פרסומי ניסא", לא היה מיועד לעיניים זרות, אלא אל הבית פנימה.

כפי שהראינו לעיל, יש יסוד מוצק בגמרא ובראשונים לעמדה שפרסומי ניסא מתקיים גם בתוך גבולות הבית. אין בהדלקה בתוך הבית משום ביטול המצוה, ואפילו לא ביטול פרסום הנס. לכל היותר, מפסידים כאן הידור מצוה של פרסום לרבים. אלא שבהערכה מיהם אותם רבים שכלפיהם מיועד הפרסום – יורד ערכה של מצוה זו לגמרי. אם מדליקים על הפתח, ולא רק "על שלחנו ודיו" הרי מקיימים בזה "מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים", ובזה די והותר.

י. יפוצו מעינותיך חוצה

אחרי שזכינו לסבר מעט את דברי המנחת יצחק וטעמו המפתיע. מתבקש עדיין דיון נוסף. מפני שהפרט המפתיע ביותר בדבריו של המנחת יצחק מופיע בחתימת תשובתו, וזו לשונו:

סוף דבר מכל הנ"ל מצינו טעמים מספיקים ונכונים להנהיגים להדליק בפנים, ונזכה בקרוב להתגלות האור הגנוז בבית גואל צדק במהרה בימינו אמן.⁶⁰

כלומר, המנחת יצחק תולה את תקותו להשבת היכולת להדליק נר חנוכה בחוץ, בבית הגואל. והנה, נשוב ונתבונן במה שציטט מה"עוללות אפרים":

לפיכך דורות הראשונים שהיתה התורה חביבה בעיניהם היו מניחים נר חנוכה הרומז לתורה אור מבחוץ, על דרך יפוצו מעינותיך חוצה, אבל הדורות הללו שנתמעטה התורה ולמדו וכו' וחכמי הדור אין להם כח להשיב איש מדרכו הרעה ואדרבה אם לא יחניף לו וכו' אין לו תקומה מפני הקמים עליו ויקימו עליו עדי שקר וכו' המשכילים בעת ההוא ימשכו ידיהם מלהאיר בתורתם בראש כל חוצות מניח נר חנוכה בביתו ודיו להשיב מעון אנשי ביתו לבד.

המשפטים הללו מובנים מאד כשהם נאמרים על ידי איש המוסר בפולין במאה השבע-עשרה, ר' אפרים מלונצ'ץ. אבל הם מדהימים ממש כשהם נאמרים להצדקת אדמור"ר החסידות הבעש"טית. מטרתו של המנחת יצחק היתה להצדיק את ההולכים בדרך הבעש"ט, שמדקדקים במצוות. קשה לבחור משפט מנוגד כל כך לתורתו של הבעש"ט כמו המשפט הטוען שבעבר נהגו על דרך "יפוצו מעינותיך חוצה" ואילו כעת "המשכילים ימשכו ידיהם מלהאיר בתורתם בראש כל חוצות". הלא כל מפעלו של הבעש"ט היה מבוסס על "יפוצו מעינותיך חוצה". בעלייתו המפורסמת השמימה להיכלו של משיח, כששאל "אימתי קאתי מר" אמרו לו: "לכשיפוצו מעינותיך חוצה", כל חסיד מפזם את המשפט הזה מילדותו ממש. ביאת המשיח תלויה בהפצת המעיונות, ולא היתר להפצת המעיונות ינתן בבוא המשיח.

לא יכול להיות לה לחסידות חג מחייב יותר מחנוכה, לצאת מן הבית ולהאיר את החוץ. ואדרבה, אם החוץ מלא לצים, חובתה לקרבה. וכלשונו של ר"נ מברסלב, שאינה אלא אחת מתוך מובאות רבות לאין ספור שניתן להביא ממקורות חסידיים לענין זה:

זהו בחינת מצות נר חנוכה, שמצותה להדליק סמוך לפתח הבית. כי הדלקת הנר הוא בחינת הארת הכבוד, בחינת "וארץ האירה מכבודו", כנ"ל, ועל כן מצותה להדליק סמוך לפתח הבית דא פתחא עלאה, בחינת יראה, היינו להחזיר הכבוד לשרשו, דהיינו ליראה כנ"ל. ואימתי עולה הכבוד? שמחזירין בני אדם בתשובה ועושין בעלי תשובה וגרים, שזה עקר כבודו כנ"ל. וזהו שזמן הדלקת נר חנוכה, שהוא הארת הכבוד, הוא 'משעת יציאת הכוכבים, עד שתכלה רגל מן השוק' (שבת כא:

⁵⁹ ספר תפארת שלמה - מועדים – לחנוכה.
⁶⁰ שו"ת מנחת יצחק חלק ו' סימן ס"ו.

ובשולחן ערוך סימן תרע"ב). 'יציאת הכוכבים' בחינת (דניאל יב): "מצדיקי הרבים ככוכבים", דהיינו שהם מצדיקי הרבים, ועושין בעלי תשובה וגרים, שעל ידי זה מאיר הכבוד וחוזר לשרשו שהוא היראה כנ"ל, ועל ידי זה זוכין לשלום, ונתבטל המחלקת כנ"ל. זהו: 'עד שתכלה רגל מן השוק' (השוק הוא מקומות החיצונים); 'רגל' זה בחינת 'נרגן מפריד אלוף' הנ"ל, דהיינו בעלי לשון הרע ומחלקת, ההולכים ומרגלים ומדברים רכילות ולשון הרע ועושין מריבה ומחלקת בין אדם לחברו ובין איש לאשתו, בחינת (תהלים ט"ו): "לא רגל על לשונם". וזהו שצריכין להאיר ולהדליק נר חנוכה סמוך לפתח, דהיינו להאיר הכבוד ולהחזירו לשרש היראה כנ"ל, עד שיזכה לשלום ויבטל ויכלה הנרגן מפריד אלוף. זהו: 'עד שתכלה רגל מן השוק' שיתבטל בעלי לשון הרע ורכילות אשר רגל על לשונם, ויתרבה השלום בעולם⁶¹.

בעוד שהברסלבים והחבד"ים ועוד חסידים רבים נוהגים לראות בחנוכה את הזמן המובהק המעיד על החיוב הגדול להאיר לחוץ, הסאטמריים מצאו במנהג ההדלקה בפנים רמז לשיטת ההסתגרות בפנים, לנסיגה מתורת הבעש"ט, ולהיפוך הרעיון של "יפוצ מעינותיך חוצה", מקריאת צווי, לתקוה משיחית.

כפי שהראינו לעיל, אי אפשר לנתק את חנוכה מהבית. את הפן הזה יש לקבל בתורתו של המנחת-צחק. כבר רש"י לימדנו שאין מדליקים ברשות הרבים, רחוק מהבית. צריך תחילה לבסס את האור בבית, את הכרת הנס בו. נר בודד שדולק בחורף ברשות הרבים, לא ניכר בו שהוא נר של מצוה, ולא ניכר בו שהוא מקושר לבית. היציאה לחוץ חייבת להיות מבית מוגדר ומבוסס, לא הרחק מפתחו. כשהמזוזה מימין, ורצוי גם בתוך עששית המגינה מרוחות רעות, המבקשות לכבות את הנר.

אבל דומה שהתפשטות המנהג הירושלמי, הארץ-ישראלי המקורי, להדליק בחוץ, בעששית, לא להתירא לא מן הסגריר ולא מן הלצים שבחוץ וברחוב, אלא לראות בכך אתגר מחייב, מעוררת תקוה שתורתם המקורית של תלמידי הבעש"ט, תורת התיקון, התשובה והגאולה האקטיבית, הולכת ודוחה את תורת הגלות הפסיבית האירופית המאפיינת זרמים אחדים בחסידות הונגריה ובנותיה. ואור נרות החנוכה, עם אור הדעת ואור המצוה שגנוז בהם, מתגבר והולך באיירה של ארץ ישראל.

⁶¹ ליקוטי מוהר"ן מהדורא קמא תורה י"ד אות יב.